

Čipanj Banja, Rene

(Budapest, ELTE BTK, Budapest Szlav és Balti Filológiai Intézet, Magyarország)

POČETNICE IVANA MIHALOVIĆA KAO (NE)NOSITELJICE
JEZIČNIH PROMJENA PRI KRAJU 19. I U PRVIM DESETLJEĆIMA
20. STOLJEĆA¹

Abstract: János Mihálovics, a prominent folklorist and educator from Baja, Hungary, as well as an author of Illyrian (Croatian) text collections for children and grammar books, is known in the history of Croatian language and culture as a man who fought for the equal status of the Croatian language in contemporary Hungary, especially in the fields of education, religion and culture. Mihálovic contributed to this with his schoolbooks, including *Početnica za katoličke pučke učione*, a text collection for Catholic schoolchildren, first published in 1883. As the later editions of the textbook were published in a period of linguistic-political change, the paper analyses the grammatical, spelling and other linguistic features of the three editions of the textbook, published at significant intervals in 1883, 1902 and 1923, as it is assumed that there are linguistic differences between them. The paper will therefore describe the linguistic features of these three editions, point out the underlying concept, and shed light on the linguistic and extra-linguistic circumstances and conditions under which the volumes were compiled. Finally, the differences between these editions are shown to what extent they have been shaped by the application or non-application of the criteria of the Zagreb school of linguistics. Mihálovics presented the Zagreb standards and suggested their application in his grammar books.

Keywords: János Mihálovics, text collection, Croatian language of the second half of the 19th century and the first half of the 20th century, Croatian language norm

1. Uvodno – o djelovanju Ivana Mihalovića te metodologiji i ciljevima istraživanja

Ivan Mihalović (mađ. Mihálovics János)², zapamćen kao istaknuti bajski preporoditelj, učitelj i pedagog³, koji se u preporodno doba zalagao (i) za pravo na

¹ ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-6221-4475> - Rad je rezultat istraživanja provedenoga u okviru projekta UNIRI-ja *Hrvatsko-mađarska pisana baština*.

² Autorovo se ime i prezime u radu navodi u kroatiziranom obliku, kako se većinom navodi i u literaturi.

³ Biografski podatci izneseni u radu obuhvaćaju činjenice relevantne za predmet (jezične) analize i usporedbe.

ravnopravnu uporabu hrvatskoga jezika u školstvu, Crkvi i javnom životu⁴, svojim je radom potvrdio kako su se i „prekogrančni hrvatski autori druge polovice 19. stoljeća izravno uključivali u nacionalne tijekomove oblikovanja književnoga jezika naslanjajući se na hrvatske (poslije)preporodne (jezične) graditelje moderne hrvatske nacije.“⁵ Taj Mihalovićev doprinos zrcali njegov jezikoslovni rad⁶ – u kojemu se ističu gramatike *Gyakorlati Illir Nyelvtan* (u prijevodu *Praktična ilirska gramatika*)⁷, izdana 1874. u Baji, te *Kratka slovnica za tri nižja razreda učionah pučkih*⁸, izdana godinu kasnije također u Baji – ali i rad na čitankama objavljenima na hrvatskom jeziku.⁹ Riječ je pri tomu o čitankama kojima je, kako to iznosi Velin,¹⁰ Mihalović popunio veliku prazninu u osnovnim školama bačkih Bunjevaca i Šokaca¹¹ jer je time na koncu potaknuo da se hrvatski učvrsti kao samostalan, ravnopravan jezik.¹² Prema dostupnim podacima prva Mihalovićeva čitanka jest *Čitanka za katoličke pučke učione* iz 1872., koja je doživjela još tri izdanja (1883., 1886., 1894.)¹³ Zatim je objelodanio i *Početnicu za katoličke pučke učione*, koja je jednako tako doživjela više izdanja,¹⁴ te *Drugu čitanku za katoličke pučke učione*,

⁴Preporoditeljske su ideje podunavskih Hrvata prvobitno bile usmjerene upravo na ravnopravnost hrvatskoga jezika u navedenim društvenim segmentima (Sekulić 1994: 34).

⁵Sekulić 1994: 34., Velin 1977: 87., Mlikota-Lehocki-Samardžić 2016: 252. – Vodećim se preporoditeljima bačkih Bunjevaca i Šokaca drže Bozo Šarčević, Ivan Antunović i Ivan Mihalović (Krpán 1991: 87)

⁶Spoznaje su o Mihalovićevu jezikoslovnome radu tek odnedavno upotpunjene istraživanjima čiji su rezultati, uz one o radu drugih onodobnih prekogrančnih (mađarskih) gramatičara, objedinjeni u monografiji *Mađarska sastavnice hrvatske gramatikografije 19. stoljeća* (2021) autorica Jadranke Mlikote i Ane Lehocki-Samardžić.

⁷Gramatika je doživjela tri izdanja (1874, 1881, 1914), od kojih se drugo od prvoga razlikuje samo po podacima s naslovnice. Riječ je o gramatici hrvatskoga jezika pisanoj mađarskim metajezikom, a namijenjenoj u nastavne i osobne svrhe. Osobita joj se vrijednost krila u tome što je utajila potrebu bačkih Hrvata za normativnim jezičnim priručnikom (Mlikota, Lehocki Samardžić 2021: 63–64). Prirodan joj je i *Ilirsko-mađarski rječnik*, za koji se u određenim izvorima navodi da je otisnut i samostalno u Kaloči 1874., kada i gramatika (usp. Velin 1977: 87; Krpán 1991: 100; Sekulić 1994: 199–200; Samardžija 2014: 48), na što upućuje i Mihalovićeva napomena iz samoga rječnika: „Nyomtatott Malatin és érseki könyvnyomdászoknál Kalocsán. 1874.“ (Mihalovics 1874, rječnički dio priručnika: 63; Mikota, Lehocki-Samardžić 2021: 63). Premda znatno kasnije, gramatika je ipak objelodanjena i po treći put 1914. u Baji, s tim da je njezinim autorom Lajos Budanovich (usp. Budanovich 1914), prvi subotički biskup i znakoviti bački prosvjetitelj (Sekulić 1990: 62), koji, doduše, napominje da gramatiku drži preradbom Mihalovićeve Praktične ilirske gramatike. Istraživanja su utvrdila da je Budanovich u nju unio manje nazivoslovne, pravopisne i normativne izmjene (Mlikota, Lehocki-Samardžić 2021: 307).

⁸Tu je gramatiku Mihalović poslao na ocjenu Adolfu Veberu Tkalčeviću 23. studenoga 1875. (Velin 1977: 88). Za razliku od *Praktične ilirske gramatike* pisana je hrvatskim metajezikom.

⁹Tomu je osobit polet dalo donošenje Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine, čime je Hrvatska stekla samostalnost u području zakonodavstva, uprave, bogoštovlja, nastave i pravosuđa (Sekulić 1994: 1).

¹⁰Velin 1977: 87.

¹¹Sekulić (1982: 109) ističe: „(...) posebice je pak pridonosio razvitku opće pismenosti i kulturi jezika Ivan Mihalović, profesor učiteljske škole u Baji.“

¹²Sekulić 1990: 117.

¹³Sekulić 1994: 200., Krekić 2013: 324.

¹⁴Sekulić 1994: 200.: navodi kako je *Početnica* izdana sedam puta (1872., 1881., 1883., 1889., 1902., 1923., 1927.).

a čije drugo izdanje izlazi 1881. godine.¹⁵ Ipak, uvidom u podatke o godini prvoga izdanja Mihalovićeve *Početnice* zapaža se neujednačenost, odnosno po Velinu¹⁶ izdana je 1872., Sekulić najprije tvrdi¹⁷ da je izdana 1872., potom ju pak smješta u 1883.,¹⁸ a Balić¹⁹ također prvo navodi 1872. pa 1883., zbog čega se godina njezina prvoga izdanja na koncu može smatrati prijepornom.²⁰ Valja istaknuti i da pretposljednje izdanje (1923.) *Početnice* nosi epitet prvoga udžbenika za Bunjevce i Šokce izdanoga nakon Prvoga svjetskog rata,²¹ dok Velin daje podatak²² da se radi o prijevodima mađarskih udžbenika Ignáca Báránya.²³

Razvidno je stoga da su prekogranični hrvatski autori 19. st., pa tako i Mihalović, bili gorljivi pobornici preporodnih načela i vrijednosti, a među prvima onih jezičnih. S tim je u vezi nadalje bitno naglasiti da je recentnim istraživanjima utvrđeno kako je Mihalović u svojim jezikoslovnim priručnicima – posebice kada je u pitanju norma opisana u *Praktičnoj ilirskoj gramatici* – primijenio normu zagrebačke filološke škole,²⁴ stoga je to „iznimno vrijedan prinos očuvanju hrvatskoga jezičnoga identiteta među Hrvatima u ugarskom dijelu Podunavlja u drugoj polovici 19. stoljeća“.²⁵ Ista se atribucija, dakako, može pripisati i – iako opsegom znatno manjoj, što proizlazi iz praktičnih razloga, tj. namjene ciljanoj (učeničkoj) publici²⁶ – njegovoj *Kratkoj slovnici*.²⁷

Kako je, dakle, Mihalović onodobni hrvatski jezični identitet njegovao u svojim jezikoslovnim priručnicima, vrijedi propitati i kako se i u kojoj mjeri isti taj identitet ogleda u njegovim početnicama.²⁸ Stoga se kao predmet analize i usporedbe uzimaju tri Mihalovićeve početnice, tj. njihova izdanja iz 1883., 1902. i 1923., i to zato što se u prvome redu polazi od pretpostavke da će među njima zbog znatnoga vremenskoga razmaka u izdavanju eventualni jezični odmaci biti očit(ij)i.

¹⁵ Velin 1977: 87.

¹⁶ Velin 1977: 87.

¹⁷ Sekulić 1994: 200.

¹⁸ Sekulić 1997: 98.

¹⁹ Balić 2021: 36., 145.

²⁰ Zato će se godina 1883., koja je ujedno godina izdanja jedne (prve) od triju početnica koje služe kao korpus, i u ovome radu smatrati godinom prvoga izdanja.

²¹ Balić 2021: 146.

²² Velin 1977: 87.

²³ Ignác Bárány (1833. – 1882.), mađarski učitelj, pisac i metodičar, poglavito se zanimao za metodiku pučkoga obrazovanja (*Arcanum*: pristupljeno 1. siječnja 2024., <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/b-74700/barany-ignac-748C4/>).

²⁴ Mlikota-Baraban-Aleksa Varga 2016:125–126. – Slovniciari su zagrebačke filološke škole u normiranju polazili od pisane hrvatske književnoumjetničke tradicije, a oni suprotstavljene, vukovske, škole od konkretnog živog govora; posljednje je desetljeće 19. st. obilježeno pobjedom vukovske književnojezične koncepcije nad onom zagrebačke filološke škole (Ham 2006: 69).

²⁵ Mlikota, Lehocki-Samardžić 2021: 104.

²⁶ Namjenu toga priručnika u nastavne svrhe poručuje već i uvodna rečenica: „Cilj učenja materinskog jezika jest : izobraziti učenike na toliko, da tudj govor ili pismo razumiti – svoje pako misli rječju il pismeno drugim priobćiti mogu.“ (Mihalović 1875: 1).

²⁷ Mlikota, Lehocki-Samardžić 2021: 124.

²⁸ Pod hrvatskim se jezičnim identitetom stoga podrazumijeva norma zagrebačke filološke škole.

Također, budući da je riječ o Mihalovićevim prijevodima s mađarskoga na hrvatski jezik, jezičnom će se analizom triju priručnika nastojati doprinijeti i daljnjem opisu/utvrđivanju (posebnosti) Mihalovićeva hrvatskoga jezičnog identiteta.²⁹ Kao poticaj za analizu naposljetku će poslužiti i činjenica da Mihalović umire 1877. godine – sva su izdanja što su predmetom ovoga rada izdana posthumno – stoga će se analizom i usporedbom jezika u trima početnicama nastojati utvrditi i moguće (ne)zadiranje u Mihalovićev jezični identitet u čitavome (višedesetljetnom) razdoblju. U nastavku će se rada dakle, nakon iznošenja ključnih ustrojstvenih i drugih podataka o početnicama, analizirati jezik spomenutih triju izdanja eda bi se utvrdilo u kojoj su mjeri u njima (ne)zastupljena tadašnja hrvatska obilježja.

2. Ključne ustrojstveno-sadržajne i metodološke značajke Mihalovićevih početnica

Rečeno je da je Mihalović prevođenjem mađarskih izvornika podunavskim Bunjevcima i Šokcima omogućio obrazovanje na materinskome (hrvatskom) jeziku, a samim je tim u nezanemarivoj mjeri osnažio i pravo na nesputanu uporabu hrvatskoga jezika. Manje je pozornosti pak posvećeno opisu njihovih općih, ustrojstveno-sadržajnih i metodološko-metodičkih obilježja, stoga će se u ovom poglavlju progovoriti upravo o njima.

Na početku valja iznijeti da se početnice iz 1883. i 1902. od one iz 1923. razlikuju već i po naslovu: prve dvije nose naslov *Početnica za katoličke i pučke učione*, dok se treća ističe dopunjenim naslovom, koji glasi *Početnica i čitanka za katoličke pučke učione*. To pak nije slučajno jer je samo izdanje iz 1923., i to znatnije, prošireno tekstnim (lingvometodičkim) predlošcima, o čemu će iscrpnijega govora biti u nastavku rada. Nadalje, s naslovnica se svih triju početnica iščitava podatak o izdavaču: „Izdaje Društvo svetog Stjepana”; „Izdaje Društvo svetog Stjepana”; „Izdaje Društvo svetog Stjepana” (1883, 1902, 1923: naslovnica). Ne razlikuje se ni mjesto izdavanja, Budimpešta, iako se navodi različito: „U Pešti”; „U Budimpešti”; „Budapest” (1883, 1902, 1923: naslovnica). Na naslovnici se izdanja iz 1923. nalazi i, kako je i izneseno, podatak da je ono svojedobno odobreno kao udžbenik: „odobreno kao udžbenik za osnovne bunjevačke i šokačke škole pod brojem (...)”³⁰. Pogledom se na bilješku na naslovnici izdanja iz 1883. i 1902. doznaje i da su pripremljene po mađarskom izvorniku – *Po magjarskom izvoru složio je Ivan Mihálovics, učitelj preparandie* – dok se na naslovnici izdanja iz 1923. izvornik ne ističe, a ni Mihalovićevo zanimanje: *Složio je Ivan Mihálovics*. Na tragu je rečenoga zanimljivo izdvojiti i da samo naslovnica izdanja iz 1902.

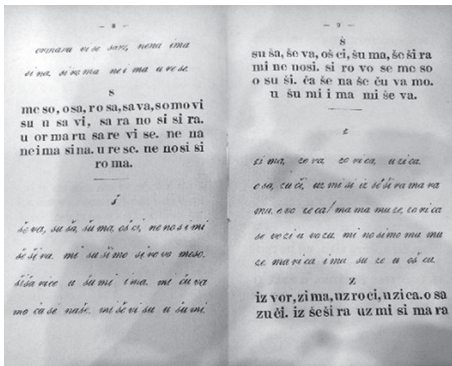
²⁹ I to napose stoga što prevoditelj „izvornom djelu daje nov izraz, oživljuje ga na drugom, stranom jeziku i tako mu daje nov život u kulturi primateljici, dakle, kulturi u kojoj ono nije izvorno nastalo, koja to djelo, pisano na stranom jeziku, ne smatra svojim originalom. Međutim, kroz proces prevođenja, to djelo postaje sastavnim dijelom kulture, književnosti i jezika primatelja.“ (Kuzmanović 2011: 190).

³⁰ U izvorniku: „(...) sokac és bunyevác ajkú elemi népiskolák számára (...) szám alatt tankönyvül engedélyeztetett.” (1923: naslovnica).

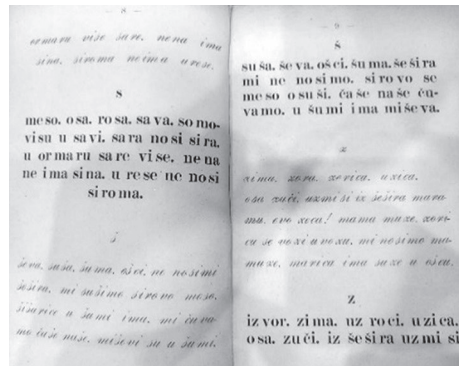
u svome donjem lijevom kutu, i to u zagradi, ima sitnim slovima ispisan sljedeći podatak: *Dalmát ABC-és könyv*, u prijevodu *Početnica dalmatinskoga jezika*.³¹ Sva su tri izdanja ustrojstveno više-manje jednako oblikovana te se njihove sastavnice razlažu u nastavku, a prema redosljedju u kojem se u njima pojavljuju.³²

Izdanje iz 1883. broji 71 stranicu, izdanje iz 1902. također toliko, a ono iz 1923. njih 86, i to zahvaljujući spomenutoj proširenosti tekstnim predlošcima. Svako je navedeno izdanje koncipirano jednako, tj. čine ga dva (tri) poglavlja označena rimskim brojkama I., II. i III., s tim da to posljednje, treće, poglavlje ima samo izdanje iz 1923. (55–86) te sadrži spomenute tekstne predloške, dok se u prvom poglavlju u svim trima izdanjima opisuju mala, u drugom pak velika početna slova (usp. 1883: 1–68, ; 1902: 1–67; 1923: 1–54).

Budući da je riječ o početnicama,³³ Mihalović – nakon što učenika najprije upozna s hrvatskim samoglasnicima³⁴ (1883, 1902, 1923: 1) – najviše prostora posvećuje prikazu i opisu grafemskoga sustava, navodeći kao primjere lekseme i/ili jednostavne rečenice, većinom sjedinjene u kraće tekstove. Ipak, zamjetna je razlika da su u prvome izdanju (1883) te u izdanju iz 1902. riječi mahom rastavljene na slogove; iako to u izdanju iz 1923. izostaje, riječi/rečenice ostale su istovjetne. Spomenuti opis grafemskih činjenica prikazuju isječci u nastavku (Mihalović 1883: 8–9; 1902: 8–9; 1923: 8–9).

prilog 1. opis grafema (1883.)

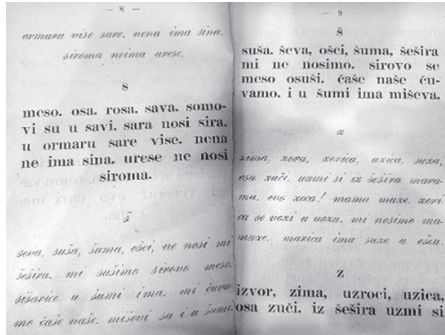
prilog 2. opis grafema (1902.)

³¹ To, naime, ne čudi jer (je) *dalmatinski jezik*, između ostaloga, pripada(o) lingvonimima što su se rabili za označavanje jezika bačkih Hrvata (Sekulić 1997: 11–15). Štoviše, na njemu se zasnivao i naziv predmeta što ga sadrži izvješće Učiteljske škole u Baji iz 1874./1875. – *Dálmántyelv* – a koji je predavao upravo Mihalović (*Allami Tanítóképezde Értésítője* 1874/75: 13).

³² Napomene jezičnoga karaktera iz triju izdanja *Početnice* iznijet će se u okviru tumačenja jezičnih obilježja.

³³ Glavni zadatak početnica jest formalno opismenjavanje, bogaćenje rječnika te stjecanje novih znanja, što ih čini ključnom sastavnicom čitavoga procesa učenja (Lenček, Gligora 2010: 36).

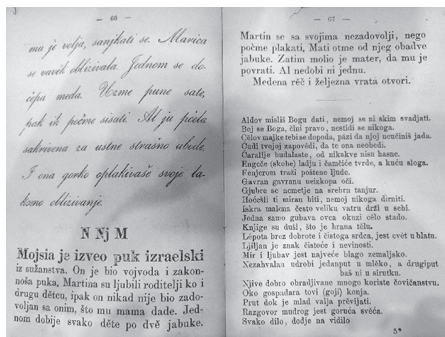
³⁴ Njihovim navođenjem i tumačenjem započinju i *Praktična ilirska gramatika* i *Kratka slovnica* (usp. Mihalović 1874: 1; 1875: 5), s razlikom što su u njima definirani i nazivoslovno – *glasice* i/ili *glasnici*.

prilog 3. opis grafema (1923.)

Međutim, za sva uspoređena izdanja vrijedi i da se ne iznose samo grafemi nego i određeni glasovni skupovi – npr. ml, mn, mr, pč, pl, plj i drugi (1883: 27–45; 1902: 26–44) – a na samom se kraju poglavlja donose rečenice koje služe kao (novi) primjeri za usustavljivanje činjenica o malom početnom slovu; toga dijela u izdanju iz 1923. nema.

Poglavlje čijim su predmetom velika početna slova pak započinje navođenjem antroponima, (npr. (...)) „Vinko, Verka jesu imena krstna” (1883, 1902: 45)), a zatim se od učenika traži da ih prepozna, definira, izdvoji i razlikuje, pri čemu se rabe sljedeće formulacije: „kakva su to imena?“, „recite još koja krstna imena?“, „koja su imena krstna spola ženskog!“, „izbirmite imena mužkog spola.“, „koja su tu imena mužkog- a koja ženskog spola” (1883: 45–53; 1902: 45–52)³⁵; vrijedi spomenuti da je ta metodička značajka iz trećega izdanja izuzeta (usp. 1923: 29–51). Autor ovo poglavlje – kao što je to učinio i za poglavlje o malom početnom slovu – završava donošenjem poučnih rečenica/poslovica (1883, 1902, 1923: 67–68, 66–67, 50–51), a u kojima učenici – osim što im valja usvojiti pouku koju nose³⁶ – zacijelo trebaju uočiti i velika početna slova kojima započinju; rečeno predočava slika u nastavku.

prilog 4. – poslovice

³⁵ Uočava se pritom da je Mihalović, tražeći od učenika da na osnovi primjera sâm izluči zaključak, primijenio induktivnu metodu, što vrijedi i za opis činjenica u njegovoj Kratkoj slovnici (usp. Mihalović 1875). O indukciji vidi: <https://enciklopedija.hr/clanak/indukcija> (pristupljeno 4. 1. 2024.).

³⁶ Naime, sadržaj je početnica u formalnom opismenjavanju iznimno važan, i to utoliko što je jamcem uspješnog čitanja i motiviranosti djece za učenje (Milić, Kuvač Kraljević, Lenček 2017: 30).

Slijedi abeceda koja je, dakako, u skladu s naravi i namjenom samih priručnika, gotovo istovjetno opisana u svakom analiziranom izdanju: donosi se prikaz svih malih i velikih (i pisanih i tiskanih) početnih slova. Isticanja je vrijedno kako se u izdanju iz 1883. (68–69) i 1902. (68–69) abeceda naziva *Jugoslavenska abeceda*, a u izdanju iz 1923. *Abeceda* (1923: 52–53). Uz to ponavljanja radi ponovno se navode antroponimi (i imena i prezimena), čemu je pridružena ova uputa/napomena namijenjena učitelju: „Osobitu pozornost učitelja zahtiva to vježbanje. Svako pojedino dĕte, nek svoja imena kaŕe i spiše” (Mihalović 1883: 70; 1902: 70); zanimljivo je pak ŕto je ona u izdanju iz 1923. godine takoder izostavljena (usp. 1923: 52–54). Osim toga pronalazi se i nekoliko jezgrovitih reĕenica o Maĕarskoj u kojima je razvidan i pokoji toponim: *Tatra, Bakonj, Dunav, Balaton, Budapeŕt* (1883: 71; 1902: 70; 1923: 54).

Glede izdanja iz 1923. pak valja ŕtograd istaknuti o dijelu po kojemu se razlikuje od prijaŕnjih dvaju izdanja, a to je, kako je i reĕeno, dio s tekstnim predloŕcima. Naime, to treĕe, i najmlaĕe, analizirano izdanje obuhvaĕa 31 stranicu (55–86) s 50 tekstova razliĕite tematike koje je Mihalović preuzeo iz maĕarskoga izvornika³⁷ te ih preveo na hrvatski jezik. Tom korpusu tekstova pripadaju, primjerice, i ovi: 2. *Uĕevna sredstva* (55), 7. *Bogobojazan otac* (57), 14. *Pseto* (61), 33. *Hrast* (74), 39. *Tjedni, miseci i godina* (78), 46. *Zaviĕaj i domovina* (84), 48. *Bog je stvorio svijt* (85).³⁸ Promatranjem tekstova u maĕarskome izvorniku uoĕava se da Mihalović nije preuzeo/preveo sve tekstove jer ih izvornik sadrŕi ĕak 170.³⁹ Ako se pak iscrpnije tumaĕi njihov sadrŕaj, kljuĕno je reĕi da se meĕu njima nalaze i oni domoljubni, a o ĕemu Baliĕ,⁴⁰ pozivajuĕi se, zapravo, na Tegzesa, iznosi sljedeĕe:

„U impresumu se ne nalazi drugo ime osim Mihalovićeva, ali je velika vjerojatnost da je knjiga iziŕla pod uredniĕkom palicom spomenutoga vladina savjetnika Margitajia. Tegzes (1979:458) navodi kako je savjetnik zbog nedostatka udŕbenika dao ponovno tiskati ĕitanku napisanu „ŕokaĕkobunjevaĕkim dijalektom” koju je „dopunio s priĕama i domoljubnim pjesmama”. Urednik Margitai smatrao je kako ĕe udŕbenik ili drugo tiskano izdanje na materinskome jeziku manjinske zajednice, bez obzira na sadrŕaj koji preferira maĕarski patriotizam, biti uvjerljivo ŕtivo jer „ono ŕto narod na tiskanom papiru vidi, to prihvaĕa bez daljnjih pametovanja”.⁴¹ Stoga nije sluĕajno da se na stranicama toga udŕbenik nalaze tekstovi koji utjeĕu na nacionalni identitet Hrvata u Maĕarskoj.“

³⁷ *Második olvasókönyv a katolikus népiskolák második osztálya számára*. Szerkeszté Bárány Ignác. Harminchatodik kiadás. Budapest. A Szent-István-Társulat kiadása. 1904.

³⁸ U izvorniku: 2. *A tanszerek* (3); 15. *Az istenfélő atya* (8); 34. *A kutya* (18); 96. *A tölgyfa* (53); 134. *Hetek, hónapok és év* (75); 160. *A szülőföld és a haza* (95); 162. *Isten teremté a világot* (96). I autor je izvornika, Ignác Bárány, te predloŕke preuzeo ŕto od maĕarskih, ŕto od stranih autora (usp. Bárány 1904: 101–104).

³⁹ Usp. Bárány 1904: 101–104.

⁴⁰ Baliĕ 2021: 146.

⁴¹ Tegzes 1979: 458.

Stoga, iako Tegzes izrijekom ne navodi (ovo) izdanje *Početnice* iz 1923.,⁴² već ju atribuirao kao „početnicu pisanu na bunjevačko-šokačkom dijalektu koja se rabila prije opsade antante”⁴³, velika je vjerojatnost da je njezin urednik bio upravo József Margitai, onodobni vladin povjerenik i predani jezikoslovac.⁴⁴ Na temelju pogleda u ustrojstveni, metodički i sadržajni karakter triju početnica može se zaključiti kako su izdanja 1883. i 1902. godine istovjetna⁴⁵, a znatnije se razlike zapažaju isključivo u izdanju iz 1923. godine.

3. Jezična obilježja Mihalovićevih početnica

U više je navrata istaknuto da je znakovitost Mihalovićevih početnica u društvenom, obrazovnom i kulturnom smislu neupitna, međutim ono što je izostalo jest pogled u njihov jezični karakter, čiji je opis glavnim zadatkom ovoga rada. Stoga će se jezik triju izdanja početnica u nastavku analizirati na pravopisnoj, slovopisnoj i morfološkoj razini (imenice, zamjenice i pridjevi), a određena će se zapažanja iznijeti i glede nazivlja.⁴⁶ Na taj će se način rastumačiti i jezični karakter Mihalovićevih početnica, a s osloncem u jezično-političkim promjenama što su obilježile posljednja desetljeća 19. te sâm početak 20. stoljeća. Kao glavne smjernice pri tumačenju uporabiti će se najizrazitija obilježja norme zagrebačke filološke škole⁴⁷. Nadalje, pri usporedbi triju izdanja istaknut će se samo njihove eventualne razlike, dok će se pri utvrđivanju mogućih odnosa od zagrebačke norme odgovor nastojati potražiti (i) u normativnom (pr)opisu Mihalovićevih priručnika, a čime će se, premda tek uzgredno, nastojati zaključiti prati li jezikom svojih početnica (i) vlastiti normativni (pr)opis. U konačnici, s obzirom na to da je u konzultiranim izvorima donesena pretpostavka o Margitaiju kao uredniku izdanja iz 1923.⁴⁸, opsežnijega od izdanja iz 1883. i 1902., ona će se, također uzgredice, nastojati povezati i s njegovim jezičnim karakterom, i to s uporištem u tome što je Margitai autorom gramatike hrvatskoga jezika koja u hrvatsko-mađarskoj gramatikografiji zauzima važno mjesto.⁴⁹

⁴² Tegzes 1979: 458.

⁴³ U izvorniku: (...) az antant megszállás előtt használt sokac—bunyevec nyelvjarasban szerkesztett abecés olvasokönyvet (...) (Tegzes 1979: 458).

⁴⁴ Iscrpnije o Margitaijevu životu i radu vidi u Mlikota, Lehoccki Samardžić 2021: 128–134.

⁴⁵ Jedina razlika između izdanja iz 1883. i 1902. jest što se u onom iz 1902. donosi i metajezična napomena povezana s odrazom jata i njegovim bilježenjem, koja će se istaknuti pri opisu slovopisnih obilježja građe.

⁴⁶ Određene se jezične razine stoga izuzimaju, i to zato što početnice svojim, svrhom i namjenom uvjetovanim, skromni(ji)m sadržajem nude ograničene mogućnosti analize.

⁴⁷ Tumače se, dakako, obilježja zamijećena u korpusu. Radi potpunoga uvida u obilježja zagrebačke norme vidi Ham 2006: 70.

⁴⁸ S tim da se ni u početnici iz 1883. i 1902. ne navodi podatak o njihovim urednicima.

⁴⁹ Riječ je o njegovoj gramatici hrvatskoga jezika pisanoj mađarskim metajezikom, Horvát Nyelvtan, koja je doživjela tri izdanja (1885, 1901, 1906) te je u povijest hrvatskoga jezikoslovlja upisana kao gramatika koja jasno naglašava posebnosti hrvatskoga jezika, hrvatske gramatičke uzore te posebnosti međimurske kajkavštine (Mlikota, Lehoccki-Samardžić 2021: 152).

3.1. Pravopis i slovopis

U jeziku je svih analiziranih izdanja Početnice na pravopisnoj razini utvrđeno potpuno provođenje zagrebačke norme – tj. potpuno prevladava morfonološki pravopis – čak i u izdanju iz 1923. godine. To, uz mnoge druge što se nalaze u korpusu, potkrepljuju ovi primjeri: *izporedani, muško, djetca/ditca, povezti, otčevo* (1883: 24, 53, 48, 59, 70; 1902: 24, 53, 48, 59, 70; 1923: 24, 27, 31, 42, 53).

Na slovopisnoj se pak razini Mihalovićeva provedba zagrebačkih normativnih rješenja također jasno odražava bilježenjem fonema /ž/, /č/, jata i slogotvornoga /r/ iako su među analiziranim izdanjima uočeni i poneki odmaci.

Fonem je /ž/ naime u svim trima izdanjima sustavno bilježen kao *dj/gj*, primjerice: *djaci, govedje, ladje; gjuro, gjurgjice, gvoždje* (1883: 21, 31; 1902: 21, 30; 1923: 21, 27), čime se potvrđuje pripadnost zagrebačkoj normi.⁵⁰ Odstupanja u kojima bi se primijenilo vukovsko rješenje *đ* (usp. Ham 2006: 127) za navedeni fonem nisu potvrđena,⁵¹ čak ni u izdanju iz 1923. godine.

I fonem je /č/ u svim trima izdanjima bilježen dvojako – kao *tj/ć* – čime se na koncu ne otklanja od zagrebačke norme.⁵² Kao potvrda rečenomu donose se ovi primjeri: *ćutimo, ćura, ćorava; metji, cvětje/cviće, prolětje/proliće* (1883: 14, 28–29; 1902: 14, 42–43; 1923: 14, 27–28).

Slogotvorno je /r/ u svakom analiziranom izdanju također bilježeno u skladu sa zagrebačkom normom, i to onom čije je temelje položio Veber,⁵³ tj. bez popratnoga mukloga *è*, što će pokazati primjeri u nastavku. Vrijedi pritom istaknuti da su prijašnja istraživanja dokazala da je riječ o činjenici pripadnoj Mihalovićevu gramatičkom (pr)opisu.⁵⁴ Jednako tako, napomena povezana s tim, koja se nalazi i u njegovoj *Praktičnoj ilirskoj gramatici* (1874: 1) i u *Kratkoj slovnici* (1874:), razvidna je i u izdanjima *Početnice* iz 1883. (43) i 1902. (42), a glasi ovako:

„Pazka. Poluglas è pred r neima ikakvog glasa, zato se obično izostavlja.
n. p. kèrst krst, pèrst prst.“

Izostanak donesene napomene u izdanju iz 1923. moguće je objasniti pretpostavkom da se praksa nebilježenja *è* tada smatrala uvriježenom, dok je ono u izdanju iz 1883. i 1902. još dijelom grafemskoga opisa – navodi se kao samostalan grafem iako primjerima nezabilježen, npr. *čvrsto, crknuto, grmu* (1883: 43; 1902: 42) – ali ne i abecede (usp. 1883: 69; 1902: 68).

Stari se jat u izdanju iz 1883. bilježi kao *ě*, primjerice *tělo, nedělju, nevěru, měrite* (1883: 26), što je odlikom zagrebačke norme.⁵⁵ No ta je slovopisna praksa u izdanju iz 1902. i 1923. izmijenjena u prilog ikavskomu odrazu jata, stoga se tako bilježi u svim primjerima, recimo: *tilu, lito, lipota, vika, dite* (1902: 18, 23,

⁵⁰ Usp. Ham 2006: 70.

⁵¹ Usp. Ham 2006: 70.

⁵² Usp. Ham 2006: 70.

⁵³ Usp. Ham 2006: 127.

⁵⁴ Usp. Lehocki-Samardžić 2021: 120., Mihalović 1874: 1., 1875: 6.

⁵⁵ Usp. Ham 2006: 70.

43–44; 1923: 18, 23, 27–28). To se jednako odnosi i na primjere i na Mihalovićev metajezik, recimo:

„Imena država, županijah, gorah, šumah, pojedinih mĕstah i prĕdeljah takodjer se s velikim zaĕetnim slovom pišu.“ (1883: 71)

„Ime država, županijah, gorah, šumah, pojedinih mistah i predilah takodjer se s velikim zaĕetnim slovom pišu“ (1902: 71; 1923: 54).

Razloge tomu najvjerojatnije treba potražiti u činjenici da je, u konačnici, riječ o priručnicima namijenjenima podunavskim Bunjevcima i Šokcima, za čiji je jezik karakterističan ikavski odraz jata.⁵⁶ Izuzev toga, samo se u izdanju iz 1902. daje i sljedeća napomena (68), prema kojoj se može razlučiti i fonetsko-fonološko poimanje jata, i to usklađeno sa zagrebačkom normom:⁵⁷

„Dvoglasnik ĕ u kratkih slovkah izgovara se kao je, n. pr. bĕlilo – bjelilo; u dugih pako kao ie n. p. sĕno – sieno; kad pako za njim j stoji, kao i n. p. grĕjati se – grijati se; kadkad kao e, n. p. kolĕno – koleno.“

Unatoč tomu što je riječ o napomeni koju je Mihalović naveo i u svojim gramatikama,⁵⁸ njezinu vrijednost pojačava to što se nalazi u početnici koja je izdana gotovo dva desetljeća nakon toga, ali i to što je u tom izdanju praksa bilježenja jata, kao što je i oprimjereno, izmijenjena.

Također, u suprotnosti s navedenim grafemima, karakterističnim za zagrebačku normu, u svim se trima izdanjima zapaža i opis/uporaba grafema *dž* za označavanje fonema /ǰ/. Radi se pritom o obilježju koje je tek djelomice zagrebačko,⁵⁹ a razvidno i u primjerima *budžaku*, *džigericu*, *džamiji*, *džakove* (1833: 25; 1902: 25; 1923: 25).⁶⁰

Pogledom se na opisana pravopisna i slovopisna rješenja zaključuje da su pretežito usklađena sa zagrebačkima. Pravopisne razlike među izdanjima nisu utvrđene, a one slovopisne samo u izdanju iz 1902. i 1923. u odnosu na prvo (1883.), i to samo kada je posrijedi različito – ikavsko – bilježenje jata, što se pak može opravdati namjenom priručnikâ bunjevačko-šokačkom stanovništvu.

3.2. Morfologija

Ako se promotre obilježja imenica u korpusu, radi uočavanja onih svojstvenih zagrebačkoj normi, u prvome se redu može zamijetiti da imenički oblici svih triju

⁵⁶ Sekulić 1997: 95.

⁵⁷ Usp. Ham 2006: 70.

⁵⁸ Usp. Mihalović 1874: 1., 1875: 6.

⁵⁹ Usp. Tafta 2013: 142.

⁶⁰ Budući da taj grafem sadrže i Praktična ilirska gramatika (1874: i Kratka slovnica (1875: 6), njegova prisutnost u početnicama ne može se smatrati začuđujućom, a njegova se pojava u Mihalovića tumači i utjecajem mađarskoga slovnog sustava (Mlikota, Lehocki-Samadržić, Baraban 2016: 131).

izdanja čuvaju dočetno *-h* u genitivu množine, primjerice: *mnogo ljudi*, *mnogo mnenjah*; (1883: 34; 1902: 33); *u zemlji od mnogih kišah* (1883: 40; 1902: 39); *forinte od krajcarah bivaju* (1883: 44; 1902: 43; 1923: 50); *Gradovi su veći od selah* (1883: 53; 1902: 52; 1923: 36); *iz očiuh gledí* (1883: 60; 1902: 59; 1923: 43); *pred plugom mi šest volovah*; *Gnizdo od ogranakah, šibah i trnja gradi*. (1923: 65, 71). Međutim, spomenuta se značajka može zapaziti i u metajeziku, što se jasno iščitava iz sljedećega primjera, već donesenoga u okviru tumačenja pravopisno-slovopisnih obilježja:

„Imena država, županijah, gorah, šumah, pojedinih mĉstah i prĉdeljah takodjer se s velikim zaĉetnim slovom pišu.“ (1883: 71; 1902: 70; 1923: 54).

Imenice se u analiziranome korpusu, i to u svim trima izdanjima, odlikuju i nesinkretiziranim (staroĉtokavskim) nastavcima u dativu, lokativu i instrumentalu množine, tipičnom zagrebaĉkom znaĉajkom.⁶¹ Tu tvrdnju podupiru ovi primjeri: *Ako svaki bude meo prĉd svojimi vrati, bit ĉe svi sokaci ĉisti* (1883: 65; 1902: 64; 1923: 48); *Uljudnost je druŹtvu ono, Źto je zafrig jĉstvinam*. (1883: 68; 1902: 67; 1923: 51); *Vikom se po Źokacih svađahu* (1883: 55; 1902: 54; 1923: 38). ViŹe se primjera dade izluĉiti iz najmlaĉega analiziranog izdanja, a zahvaljujuĉi tekstnim predloŹcima: *Uĉitelju i roditeljem mnogo radosti uzrokuje*. (56); *Na nogah ima mamuze* (63); *Tilo mu je pokriveno ljuskami i Źtiti* (72); *Dica ju radostnimi pismami doĉekivaju* (65); *GuŹtera ljeti moŹemo videti u trnju i na obalah, medj kamenitimi razvalinami* (72); (...) *kojeg su ljudi po njezinih obalah nasuli*. (76); *Zrak je neobhodno potreban ljudem, Źivotinjam* (76); *Na vratih crkvenih* (86). VaŹno je podsjetiti da su posljednji primjeri osobito dragocjeni jer su saĉuvani upravo u poĉetnici izdanoj (tek) 1923. godine.

Mihaloviĉ hrvatski identitet u jeziku svojih poĉetnica potvrĉuje i uporabom zanaglasnoga oblika osobne zamjenice ona – *ju*.⁶² No uoĉava se i uporaba oblika *je*, koji nije sastavnicom zagrebaĉke norme, nego vukovske.⁶³ Reĉenomu u prilog govore ovi primjeri: *pak ju pralja praĉakom izpere* (1883: 36; 1902: 35; 1923:); *UrŹula je najmlaĉe (...), zato ju mama jako ljubi* (1883: 48; 1902: 47); *Eskape trgovci iz daleke zemlje donaŹaju, pak je tu prodaju* (1883: 51; 1902: 50); *Al ju pĉela sakriven za usne straŹno ubode* (1883: 66; 1902: 65;); *Zatim molio je mater, da mu je povrati* (1883: 67; 1902: 66); *Uĉitelj ju pak tom nemarnomu i linomu uĉeniku nedade* (1923: 56); *Kad se n. p. uzdiŹe propast po vatri, nitko je iz nje (...)* (1923: 61); *Dica ju radostnimi pismami doĉekivaju* (1923: 65). Valja dodati da Mihaloviĉ u *Praktiĉnoj ilirskoj gramatici* (1874: 70) navodi oblik *ju*, a u metajeziku *Kratke slovnice* rabi oblik *je*,⁶⁴ pa je time moguĉe obrazloŹiti tu dvojaku porabu i u analiziranim poĉetnicama, odnosno pretpostaviti kako je, naravno, svjestan

⁶¹ Usp. Ham 2006: 70.

⁶² Usp. Ham 2006: 70., Veber 1876: 40.

⁶³ Usp. Ham 2006: 127.

⁶⁴ Mlikota-Lehocki-SamardŹiĉ 2021: 121.

(vlastitoga) isključivoga (pr)opisa, ali i (vlastite) dvojake primjene. Štoviše, upravo je u *Kratkoj slovnici* zamjetan podatak iz kojega se zaključuje da ju je namijenio uporabi s drugim priručnicima⁶⁵, a ističe i da kod njega „slovnici (Gyakorlati Illirnyelvtan) mogu učitelji za spuštenu cieniu (...) dobiti“.⁶⁶

Kada je govora o zamjenicama i pridjevima u analiziranoj građi, ponajprije valja naglasiti da se – kao što to vrijedi i za opisani zanaglasni akuzativ – primjećuje vjernost zagrebačkoj normi, ali i odmicanje od nje. Prepoznatljivo je obilježje zagrebačke naime i ujednačen raspored navezaka⁶⁷ zamjениčko-pridjevne sklonidbe u genitivu, dativu i lokativu jednine muškoga i srednjeg roda,⁶⁸ što u analiziranim početnicama nerijetko izostaje, primjerice:

od masnoga sēmenja (1883: 45; 1902: 44); *oni su mojeg brata dēta* (1883: 54; 1902: 53); *běž od njega* (1883: 56; 1902: 55); *od finoga brašna* (1883: 61; 1902: 60); *od nezrēlog voća* (1883: 64; 1902: 63); *otme od njeg* (1883: 67; 1902: 66)

onomu, koji laže (1883: 26; 1902: 25); *onomu, koji neima* (1883: 27; 1902: 26); *drug drugom drugu* (1883: 28; 1902: 28); *svakomu svoje* (1883: 62; 1902: 61); *rodjenom je sinku* (1883: 53; 1902: 52)

po tom život upravimo (1923: 55); *veliku radost imaše u zahvalnomu sinu* (1923: 58); *u tom i pravo imaju* (1923: 61); *više pivaca ne slažu se u jednom dvoru* (1923: 63); *ili kaznu, po tomu, kako su zaslužili* (1923: 80).

Također, ako se pomnije promotre lokativni oblici – koji su zbog sadržajne ograničenosti prvih dviju analiziranih početnica izdvojeni samo iz one izdane 1923. – očito je da nijedan oblik ne nosi navezak *-e*⁶⁹, a zagrebačkoj je normi nesvojstven upravo on, čime se dodatno potvrđuje njezino provođenje. Zanimljivo je pak da je – iako se primjerima iz početnica to na koncu ne potvrđuje – Mihalović u svojoj *Praktičnoj ilirskoj gramatici* (pr)opisao zamjениčko-pridjevnu sklonidbu potpuno usklađenu sa zagrebačkim propisom.⁷⁰

Promotre li se iznesene morfološke činjenice jezika triju početnica, prilično je lako zaključiti da su odmaci od zagrebačke norme sasvim rubni, i to samo kada su u pitanju zanaglasni akuzativ i raspored navezaka zamjениčko-pridjevne sklonidbe. Vrijedno je pri tomu istaknuti da se jezik početnica upravo u tim dvjema sastavnicama istodobno odmiče od Mihalovićeve (pr)opisa, ali tek neznatno jer je (pr)opis svega isključiv(iji) i posve usklađen(iji) sa zagrebačkim. Također, prisutnost svih navedenih zagrebačkih morfoloških osobitosti čak i u izdanju

⁶⁵ „Zato je nužno, da se marljivi učitelji k svakom svojem satu il polusatu napred priprave, više primerah sebi spišu, il iz čitanke iztraže (...)“ (Mihalović 1875: 3).

⁶⁶ Mihalović 1875: 4.

⁶⁷ Zapravo je riječ o padežnim otvornicima koji su (bili) obvezan dio padežnog nastavka (Ham 1998: 22).

⁶⁸ Usp. Ham 2., 6. 7., Veber 1876.

⁶⁹ Vukovska norma propisuje uporabu naveska *-e* u lokativu jednine zamjениčko-pridjevne sklonidbe, a zagrebačka ga ne poznaje (usp. Ham 2006: 70, 127).

⁷⁰ Usp. Mihalović 1874: 44., 72–76.

iz 1923., posebice bilježenje dočelnoga -h i uporaba nesinkretiziranih padežnih nastavaka, pak može osnažiti pretpostavku o Margitaiju kao njegovu uredniku jer ih (pr)opisuje u svojoj posljednjoj gramatici.⁷¹

3.3 Nazivlje

Premda početnice zbog svoga ustrojstva, sadržaja i namjene omogućuju tek rubnu nazivoslovnu analizu, tj. tek je nekoliko metajezičnih napomena/rečenica koje ih sadrže, ipak se zapaža uporaba određenih naziva, primjerice: *poluglas, glas* (1883: 43; 1902: 42); *muški spol, ženski spol* (1883: 53; 1902: 52); *dvoglasnik, slovka* (1902: 68); *veliko početno slovo* (1883: 1902: 68); *sitna pisana slova* (1883: 69; 1902: 68); *stavak*⁷², *veliko začetno slovo* (1883: 71; 1902: 71; 1923: 54). Gotovo su svi ti nazivi podudarni s onima za koje je utvrđeno da ih Mihalović rabi u svojim gramatičkim priručnicima,⁷³ a pridružuju im se još nazivi *veliko početno slovo* i *slovka*, koji se osim u početnicama rabe i u *Kratkoj slovnici* (1875: 7–8). Osim toga u Mihalovićevim se priručnicima,⁷⁴ izdanim za njegova života, ne nalazi inačica *dvoglasnik* – koja je u početnici iz 1902. – već *dvoglas* (Mihalović 1875: 6). Najmanje je naziva razvidno u izdanju iz 1923., i to zato što su u njemu uklonjene metajezične upute/napomene iz drugih dvaju izdanja, a unesene su i poneke preinake, npr. u abecednom su poglavlju *velika početna slova* preinačena u *velike pismene slove* (1923: 52), a *sitna pisana slova* u *sitne pismene slove* (isto). No to ne vrijedi za rečenične primjere jer je u njima zadržano *veliko začetno slovo* (1923: 54), što navodi na zaključak da se u (rečenične) primjere ni u kojemu analiziranom izdanju nije diralo.

Dakle, zaključuje se da se u izdanju iz 1902. i 1923. nalaze i (malobrojni) nazivi koje Mihalović nije rabio u svojim priručnicima, a izdanim za vlastitoga života.

Zaključak

Analizom su se jezika Mihalovićevih početnica iz 1883., 1902. i 1923. godine nastojale iznijeti tvrdnje o priklonjenosti hrvatskoj (zagrebačkoj) normi u posljednjim desetljećima 19. i u početnim desetljećima 20. stoljeća, čemu je kao oslonac prije svega poslužila činjenica da je riječ o neistraženom korpusu, da su sva tri analizirana izdanja objavljena posthumno i u značajnom vremenskom odmaku te da će se u njima stoga lakše uočiti sva ključna obilježja, pa tako i ona jezična. Tako su među trima početnicama koje su činile građu ovoga rada uz određene ustrojstvene, sadržajne i metodološke razlike utvrđene i sasvim rubne jezične razlike glede provedbe zagrebačke norme. Pri tomu kao najveću valja ocijeniti slovopisni odmak u praksi bilježenja jata: u izdanju se iz 1883. bilježi

⁷¹ Usp. Margitai 1906: 75., 89.

⁷² Naziv *stavak* za rečenicu Mihalović ne rabi u svojoj *Praktičnoj ilirskoj gramatici*, već u *Kratkoj slovnici* (Mlikota, Lehocki-Samardžić 2021: 115).

⁷³ Mlikota-Lehocki-Samardžić 2021: 110–116.

⁷⁴ Usp. Mihalović 1874., 1875.

kao ě, a u onom iz 1902. i 1923. kao i, za što se, s druge strane, s priličnom sigurnošću mogu pretpostaviti praktični razlozi (namjena bunjevačko-šokačkom stanovništvu). Nazivoslovnom su se analizom – iako je njome obuhvaćeno samo nekoliko naziva, što proizlazi iz naravi samoga korpusa – također utvrdila poneka odstupanja među analiziranim izdanjima.

Posebice, naime, treba naglasiti da su poneka izrazita zagrebačka obilježja – kao što je morfološki pravopis, bilježenje dočetnoga -h u genitivu množine imenica te uporaba nesinkretiziranih padežnih nastavaka – sačuvana u svim trima izdanjima, pa čak i u onome iz 1923. godine. Time se njihovo provođenje na prekograničnom, mađarskom, prostoru – točnije u okvirima obrazovanja Bunjevaca i Šokaca na njihovu materinskom (hrvatskom) jeziku jer je navedeno izdanje Početnice odobreno i kao udžbenik – potvrđuje čak i u trećem desetljeću 20. stoljeća. Na koncu, ali ne i manje važno, usporedbe i zanimljivosti radi valja navesti podatak da spomenuta zagrebačka obilježja nisu sačuvana ni u trećem izdanju Mihalovićeve Praktične ilirske gramatike (objavljene još ranije, tj. 1914.), odnosno u njemu je utvrđena „zamjena morfološkoga pravopisnoga načela fonološkim u rečeničnim primjerima te bilježenje uz staroštokavski i novoštokavski padežni sustav“.⁷⁵ Iz toga se zaključuje da se one u analiziranim početnicama nisu sačuvale samo vjernije nego i dulje, no s tim u vezi svakako valja imati na umu da je urednik trećega izdanja Praktične ilirske gramatike Budanovich, a pretpostavljeni urednik Početnice iz 1923. Margitai, koji je izvorna zagrebačka obilježja dosljedno njegovao i u posljednjem izdanju svoje gramatike (1906.).

Nepobitno je dakle da je Mihalović osim u svojim gramatičkim priručnicima, objelodanjenima za života, zagrebačke jezične vrijednosti s jednakom brižnošću zastupio i u svojim – iako sadržajem i namjenom bitno ograničen(ij)im – posthumno objavljenim početnicama namijenjenima izobrazbi bunjevačko-šokačkoga stanovništva. Drugim riječima, Mihalovićev je jezični identitet – koji je osim (pr) opisom u svojim gramatikama stoga potvrdio i (ovim) prevoditeljskim radom – u svim analiziranim izdanjima gotovo posve ostao izvoran, netaknut i zagrebački.

LITERATURA

- A Bajai Magy. Kir. Állami Tanítóképezde Értésítője az 1874/5-ik tanévről Szerk.:
Círfusz Ferenc (1875)
Nyomtatott Paul Károlynál. Baja. Arcanum: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/b-74700/barany-ignac-748C4/> (pristupljeno 2. 1. 2024.).
- Balić, Silvestar (2021)
Hrvatska knjiga u Mađarskoj od 1918. do 2015. Doktorska disertacija.
Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.

⁷⁵ Mlikota-Lehocki-Samardžić 2021. 307.

- Bárány, Ignác (1904)
 Második olvasókönyv a katolikus népiskolák második osztálya számára. Harminczhatodik kiadás. A Szent-István Társulat kiadása. Budapest.
- Hrvatska enciklopedija
<https://enciklopedija.hr/clanak/indukcija> (pristupljeno 4. 1. 2024.).
- Gligora Jelena, Lenček, Ljiljana (2010)
 „U početku bijaše riječ: o početnicama i čitanju“. Logopedija, 2, 1, str. 36–44.
- Ham, Sanda (1998)
 Jezik zagrebačke filološke škole. Knjižnica „Neotradicija“. Osijek.
- Ham, Sanda (2006)
 Povijest hrvatskih gramatika. Nakladni zavod Globus. Zagreb.
- Krekić, Tomislav (2013)
 „Preporodni pokušaji bačkih i gradišćanskih Hrvata u drugoj polovici 19. stoljeća“, Studia Slavica Savariensia, 1-2., str. 323–326.
- Krpan, Stjepan (1991)
 Hrvatski uglednici u mađarskom Podunavlju. Izbor portretnih prikaza, Budapest: Biblioteka Dunav, Tankönyvkiadó.
- Kuzmanović, Tomislav (2011)
 „Prijevod kao interkulturalna činjenica“. Filološke studije. 9/1, str. 187–200.
- Margitai, József (1906)
 Horvát Nyelvtan. Tankönyvül és magánhasználatra, III-ik kiadás, Nagy-Kanizsa: Fischel Fülöp Könyvkiadása.
- Mihálovics, Ivan (1883)
 Početnica za katoličke pučke učione. Društvo Svetog Stjepana. Pešta.
- Mihálovics, Ivan (1902)
 Početnica za katoličke pučke učione. Društvo Svetog Stjepana. Budimpešta.
- Mihálovics, Ivan (1923)
 Početnica i čitanka za katoličke pučke učione. Društvo Svetog Stjepana. Budapest.
- Mihálovics, János (1874)
 Gyakorlati Ilir Nyelvtan. Szigriszt Gyula Bizományá. Baja.
- Mihálovics (Mihalović), Ivan (1875)
 Kratka slovnica za tri nižja razreda učionah pučkih, Baja: Brzotiskom Dragutina Paula.
- Miličić, Sanja, Kuvač Kraljević, Jelena i Lenček, Mirjana (2017)
 „Leksička analiza početnica“. Logopedija, 7, 1, str. 30–37.
- Mlikota, Jadranka, Baraban, Borko i Aleksa Varga, Melita (2016)
 Gyakorlati Ilir Nyelvtan Jánosa Mihálovicsa. Od početaka do danas. 120 godina kroatistike u Budimpešti. Ur. István Lukács. Budimpešta: Institut za slavensku i baltičku filologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta Loránda Eötvösa: 111–127.
- Mlikota, Jadranka, Lehocki-Samardžić, Ana i Baraban, Borko (2016)
 Tragom Mažuranićeve Slovnice Hèrvatske u gramatičkom priručniku Jánosa

- Mihálovicsa Gyakorlati Ilir Nyelvtan. „Rasprave. Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje“, 42, 1: 121–145.
- Mlikota, Jadranka, Lehocki-Samardžić, Ana (2021a)
Mađarska sastavnica hrvatske gramatikografije 19. stoljeća. Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Mlikota, Jadranka, Lehocki-Samardžić, Ana (2021b)
Gyakorlati Délszláv (Illir) Nyelvtan by Lajos Budanovich, u: „Od Pavlimira do riči šokačke. Zbornik Ljiljane Kolenić“. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, str. 293–310.
- Sekulić, Ante (1982)
„Stariji hrvatski podunavski pisci o svome jeziku i pravopisu“. Filologija, 11, str. 99–148.
- Sekulić, Ante (1997)
Rasprave o jeziku bačkih Hrvata. Zagreb. Matica hrvatska.
- Sekulić, Ante (1994)
Hrvatska preporodna književnost u ugarskom podunavlju do 1918. Zagreb: Sekcija Društva hrvatskih književnika i Hrvatskog centra P. E. N.-za proučavanje književnosti u hrvatskom iseljeništvu.
- Tafra, Branka (2013)
„Dvjestota obljetnica rođenja Vjekoslava Babukića (1812 – 2012)“, u: Vjekoslav Babukić, Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga, kod Milana Hiršfelda, Zagreb, 1836. (pretisak Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2013.), str. 81–175.
- Tegzes, Ferenc (1979)
„A miniszterelnökség délszláv szakreferensének jelentései a baranyai délszlávokról az 1920-as évek első felében“, u: Baranyai helytörténetírás 1978. Pécs: Baranya Megyei Levéltár, 1979., 457–509.
- Veber, Adolfo (1876)
Slovnica hrvatska za srednja učilišta. Troškom spisateljjevim. Zagreb.
- Velin, Stjepan (1977)
„Ivan Mihalović – pedagog i zaslužni kulturni radnik“, u: Narodni kalendar 1977., Budimpešta: Demokratski savez Južnih Slavena u Mađarskoj, str. 85–88.

Izvori

- Mihálovics, Ivan (1883)
Početnica za katoličke pučke učione. Društvo Svetog Stjepana. Pešta.
- Mihálovics, Ivan (1902)
Početnica za katoličke pučke učione. Društvo Svetog Stjepana. Budimpešta.
- Mihálovics, Ivan (1923)
Početnica i čitanka za katoličke pučke učione. Društvo Svetog Stjepana. Budapest.